

DE L'ALBIR A L'ARABÍ. HIPÒTESI SOBRE UNA INTERFERÈNCIA BALEAR

Francesc-Xavier LLORCA IBI
Universitat d'Alacant
francesc.llorca@ua.es

L'Albir és una de les referències toponímiques més rellevants de l'onomàstica valenciana perquè ha donat nom, en la comarca de la Marina, a una muntanya, a una partida i a una platja de gran importància històrica. En aquest treball ens centrarem en la muntanya que, actualment, rep el nom de *penyes de l'Albir* per la façana marítima; i que es diu *Serra Gelada* per la banda de terra. Rosselló (2004, p. 170) ja en feia aquesta observació: “No és infreqüent al litoral la doble denominació: continental i marinera o terrassana i pescadora; un dels casos més conspicus és el de la *Serra Gelada – Penyes de l'Albir* (Benidorm)”.

Afegirem que les *penyes de l'Albir* són un dels monuments naturals del País Valencià perquè, a més del seu interès estratègic, toponímic, paisatgístic i geogràfic, té força valors ambientals que han contribuït a la seua declaració de parc natural l'any 2005 junt amb altres indrets que l'envolten. És el primer parc marítimoterrestre de la Comunitat Valenciana amb una superfície protegida de 5.564 hectàrees, de les quals 4.920 corresponen al medi marí. Si ens centrem en les penyes de l'Albir ens referim a un sector de la costa valenciana comprés entre la punta del Cavall i la punta de l'Albir,¹ als termes de l'Alfàs del Pi i de Benidorm, com podem veure en la imatge que acompanya el text.

Els geògrafs defineixen les penyes de l'Albir com un bloc prebètic orientat nord-est sud-oest, que pel vessant SE —que cau a la mar— disposa d'una sèrie contínua de falles. Aquest bloc, de vora sis quilòmetres de llargària, el conformen tallats entre els 100 i els 400 metres d'alçada. Al peu dels penya-segats hi ha adosades unes dunes

¹ També anomenades, respectivament, de la Bombarda i de les Caletes (també trobem la deturpació Escaletes). Però aquests noms són els de les torres de guaita que tenien al capdamunt.

pleistocèniques de gran valor geològic i geomorfològic formades per materials anomenats *eolianites*. En la punta nord hi havia una torre coneguda com “de la Bombarda” vora les restes de la qual se situa actualment un far. En la punta sud encara es pot veure la torre de les Caletes, emplaçada prop de la punta del Cavall. Al davant de les penyes de l’Albir hi ha una petita illa, la *illeta Mitjana*, que també s’ha proposat com a referent de l’ètim espur *Arabí*.

En aquest article volem — fonamentalment — repassar la història del topònim i exposar una hipòtesi sobre la gènesi de la forma alterada **Arabí**.² Confusió que Orts i Bosch (1991) advertí: “ARABÍ: Aquest topònim referit a l’Illa Mitjana i a un indret de la Serra Gelada és modern i resulta d’una confusió amb el topònim Albir”.³

La primera referència d’**Albir** a l’abast és de l’any 1325 quan s’atorgà la *Carta Poble* de Benidorm, document que establí les bases de l’enclavament cristià que donà lloc a la ciutat turística. En aquest document fundacional apareix el topònim **Albir** com a integrant del terme benidormer: “*Et in alquarea dicta et nominata d’Albir, quam similiter construi et hedificari volumus, mandamus infra terminos dicte ville de Benidorm*”. És a dir que l’alqueria de l’Albir quedava inclosa dins les fites benidormeres encara que actualment la partida i platja de l’Albir pertanyen a l’Alfàs del Pi.

La urbanització accelerada d’aquesta zona ha esborrat molts dels elements històrics i etnològics del seu passat, però ja sabem que els topònims — a més de designar un indret — també duen al damunt una càrrega històrica i cultural que parla d’allò que som hui dia i per què hi hem aplegat. En aquest cas concret tant el topònim **Albir** com la forma traslladada **Arabí** ens donen referència de tot allò que s’hi esdivingué.

I és el meu parer que els fets històrics, que ara reportarem, són els que expliquen com el nom secular de **penyes de l’Albir** es convertí en **penyes de l’Arabí**, denominació errònia propagada pels *derroteros* castellans com el de Tofiño (1847, p. 106): “[...] la cuchillada de Roldan por la punta del S. de dicho islote, y lo mas alto de un islote que está al pie de las peñas de Arabí nombrado Mediano [...]”. I cal deixar clar que **Arabí** és una forma desfigurada dels textos escrits fonamentats en *derroteros* i mapes militars.

L’erudit alteà Francesc Martínez i Martínez (1912, p. 1) marcà, en la seua obra, la topada de la denominació autòctona i la deturpada, mitjançant l’enunciació en castellà del topònim sobrevingut: “En el centre de la ensenada ó bahía d’Altea, formada per la serra del Albir ó Gelada, coneguda en la Geografía per *Peñas de Arabí* [...]”.

² Confusió que reproduïxen l’Institut Cartogràfic Valencià, la *Gran Enciclopedia de la Comunidad Valenciana* o a la *Gran Enciclopèdia Catalana*: “Arabí, penyes d’. Sector de costa espadada a la Marina Baixa entre la punta de l’Escala i la punta de la Bombarda, tot al llarg de la serra Gelada [...]” (GEC, I, p. 391).

³ Diversos autors han identificat “les penyes de l’Albir” amb la “illeta Mitjana” però són dues realitats diferents. Les penyes són la muntanya —actualment més coneguda com serra Gelada— i la illeta és una gran penya situada a pocs metres del penya-segat.

Per tant, la forma tradicional creada sobre el topònim **Albir**, mantinguda oralment i en els escrits d'autoria comarcal, és la correcta com afirmava Coromines (1994): “Cal desmentir que existeixi (almenys en l'ús viu de la nostra llengua) una variant *Arabí* [...] m'he pogut encertir que en el país ningú no ho diu, ni ho reconeix com usual o oït en llavis valencians (ho neguen rotundament a Altea, a Alfàs, etc.)”⁴

El motiu principal d'aquest canvi està en el fet que ens trobem en una comarca que des del segle XIII —si més no— tingué una activitat bèl·lica constant. Un exemple de la perillosa dinàmica d'aquells temps la trobem en un succés ocorregut entre els dies 29 i 30 d'agost de 1762 segons les anotacions del tinent de navili Francisco Cisneros, comandant de l'*Aventurero*.⁵ Aquest navili pertanyia a l'estol del capità Antoni Barceló encarregat de vigilar les costes mediterrànies. Segons es pot llegir al diari de bord, el dia 29 una sagetia i dos xabecs algerians van desembarcar a l'illa de Benidorm i van apresar 18 hòmens —persones que devien ser pescadors del bolig o de la xàvega. En assabentar-se de l'incident, les naus de vigilància s'hi adreçaren immediatament i, en arribar a l'illa, foren a temps d'avistar els vaixells pirates i començar-ne la persecució. Parlem d'èpoques en què la força motriu era el vent i en què les velocitats i les distàncies res no tenen a veure amb les percepcions actuals. Com diem, les naus mallorquines començaren l'acaçament però en fer-se de nit s'hagueren d'aturar fins a l'alba. Llavors es trobaven entre Alacant i Santa Pola. Al sendemà, dia 30, unes altres embarcacions s'uniren a l'encaç fins que aconseguiren aplegar a l'altura de les naus pirates i, després d'un combat, les capturaren. Hem de suposar que els captius en aquesta ocasió foren alliberats, tot i que no sempre el final era feliç.

El que és toponímicament interessant són les anotacions que feren els oficials implicats durant la captura perquè, en prendre l'orientació per situar l'àrea de combat, un dels referents és “**las señas a Arabí**”: “*Al salir el sol demarqué las señas a Arabí (?) al N 1/4 al NE 3 leguas de distancia y Cabo Martín 9 al N 1/4 N E, a las 6 hizo fuego el javeque Cuerdo a la expresada embarcación [...]*”⁶ I és aquesta la primera citació que tenim ara per ara d'**Arabí**, un dels topònims més controvertits de la nostra onomàstica, però que amb l'anàlisi de les circumstàncies de la seua aparició queda palès que es tracta d'una confusió amb el nom **Albir**.

Afirmació que es reforça pel fet que des dels inicis del Regne de València, la muntanya que voreja la mar arriba des de la punta o cap de l'**Albir** (l'**Alfàs del Pi**) fins a la punta del Cavall (Benidorm) ha rebut el nom de **puig de l'Albir** o **muntanya de l'Albir**⁷ si es mira des de terra, i **penyes de l'Albir** si la visió es fa des de la mar. De l'any 1391 trobem dues citacions on s'inclou el topònim:

⁴ L'error també ha arribat als àmbits universitaris. Tenim per exemple que, RUBIERA i EPALZA (1985, p. 21) diuen: “Un altre topònim de la costa de Benidorm seria el nom de l'illa Mitjana o Penyes de l'Arabí”. I en fan un proposta etimològica: “Proposem com a ètim d'aquest topònim *Ar-rab?*, guaita, és a dir, que Penyes de l'Arabí serien les Penyes del Guaita” (ibídem).

⁵ Veg. VILÀS GIL (1996).

⁶ Vilàs Gil (1996, p. 85). Cal assenyalar que l'interrogant de la transcripció és de Vilàs Gil, autor balear, qui s'estranya que des de la costa d'Alacant es veiera l'eivissenc cap de l'Arabí.

⁷ Al segle XVII apareix *cova Gelada*, després *serra de la Cova Gelada* i, a les hores d'ara, *serra Gelada*.

La primera és de l'1 d'agost. L'infant Martí manà a l'administrador de les escoltes i talaies de la frontera del Regne de València, Jaume Guillem Escrivà, que pagàs les dues talaies situades al puig de l'Albir, les quals eren necessàries per a la defensa de la comarca de les muntanyes d'en Sarrià :

*“e no vullats pagar dues escoltes qui acostumen de estar en una alta muntanya, que és en la fi del dit regne prop la mar, la qual és appellada lo puig del Albir [...] les dites escoltes ni talayes no estiguen en la dita muntanya del Albir [...] les dites dues talayes qui a present estant en lo puig del Albir [...] deure estar en lo dit pug del Albir [...] talayes e escoltes del Albir [...]”*⁸

La segona és del 27 d'octubre d'aqueix any. Els jurats enviaren una “lletra” a Cullera on contaven que una galera de moros havia pres un llaüt i la seua tripulació al **cap de l'Albir**. Ací veiem que la punta tramuntanal de la muntanya de l'Albir rep el nom de *cap de l'Albir*:

*“Item més, met en data los quals paguí a N Johan Coves, de la vila de Cullera, VI sous a ell deguts per son treball de I.^a letra que a portada dels jurats de la vila certificatòria de I.^a galera de moros que fón al Cap de l'Albir e prés I lahüt ab la companya. À-n-i cédula feta a XXVII d'octubre. VI sous”. Doc. Datat el 1391. AMV, Claveria Comuna, 0-2, f.38v.*⁹

D'entre els nombrosos esments del segle XV, sols en transcrivim un de l'agost del 1447. És una referència a les penyes de l'Albir pel motiu que Benidorm havia estat *barrejat*, és a dir, destruït pels pirates moros i es necessitaven diners per restituir-ne les guardes:

*“[...] bé sabien com pochs dies havia que certes fustes de moros havien barrejat lo loch de Benidorm, del que-n havien portat moltes ànimes, de que-n restava desert. [...] fossen donades e pagades de la peccúnia comuna de la dita ciutat quaranta lliures, moneda reals de València, per obs de les guardes de Benidorm, de les Penyes del Albir e del Cap de Morayra, ço és en nombre de huyt guardes.”*¹⁰

També *Les Ordinacions de la costa marítima del Regne de València* del 1673 parlen sempre de *penyes de l'Albir*:

*“Penyes de l'Albir. Tenen dos atalayas, que, alternativament, tenen obligació de pujar a la serra cada matí una hora ans de amanéixer, y han de descobrir la isla que diuhen Mitjana, que dista lo alt de la serra cosa de mitja llegua, y el puesto que diuhen Bol del Bolitg, a hon pot haver fragates y galeotes”*¹¹

Totes aquestes referències ens mostren que el nom original de les “penyes” és **l'Albir**. A més, diversos estudis ja han constatat que **peñas del Arabí** és una corrupció de **penyes de l'Albir**.¹² Però el procés de canvi no havia sigut explicat convincentment.

⁸ FERRER i MALLOL (1990, p. 544-546).

⁹ DÍAZ BORRÀS (1993, p. 75).

¹⁰ HINOJOSA (2004, p. 164). Per veure més exemples del topònim consulteu ORTS (1991).

¹¹ MARTÍ (1991, p. 181).

¹² COLOMINA (1991), COROMINES (1994), LLORCA (1998 i 2002) i ALMIÑANA (2001).

Tot seguit exposarem la síntesi d'aquesta deturpació “Arabí?” a partir de les noves dades a l'abast.

Pensem que la referència que fa el tinent Francisco Cisneros és aclaridora perquè fins ara la primera menció d'*Arabí* per a designar l'Albir era del 1795 en una frase de l'eminent botànic Josep Antoni Cavanilles, en què diu: “[...] y la punta septentrional de la sierra Helada, que nuestros marinos llaman Peñas de Arabí [...]”.¹³ Tot i això, a peu de pàgina fa un advertiment molt significatiu: “Su nombre verdadero és *Albir*”. I posa com a testimoni del nom cert el també il·lustrat Juan Antonio Mayans i Siscar, qui l'any 1771 escrivia: “La voz Arabiga *Bir* viene de la Hebreá *Bor*, que segun Alonso de Zamora quiere decir Cisterna, i Carcel. De lo dicho se ve de donde tienen su etimologia las *Peñas del Albir*, que están entre Calpe, i Althea”.¹⁴

Per tant, l'anotació de Francisco Cisneros, tinent de navili, avança en 33 anys la primera menció d'*Arabí*, i sembla que sigui la font de la confusió. Supòsit que es reforça pel fet que un coetani com Mayans i Siscar usa el correcte *penyes* de l'*Albir*. A més, cap dels informants de les molt precises *Relaciones geográficas, topográficas e históricas del Reino de Valencia* (1762-1768) fa servir la veu *Arabí*¹⁵. Tots aquests fets ens aboquen a pensar que “els marinos” a qui fa referència Cavanilles com a garants del nom *Arabí* són els guardacostes de l'estol balear; no són els mariners ni d'Altea, ni de la Vila Joiosa ni de Benidorm.

Ara la pregunta és: d'on trauen o per què trauen els guardacostes el nom “Arabí”? Al meu parer la resposta es troba en la tripulació que acompanyava l'aleshores (1762) capità de fragata mallorquí Antoni Barceló, que estava al servei de la *Real Armada*.¹⁶ Aquests estols eren formats per oficials i tripulacions majoritàriament balears com Antoni Barceló o Jaume Planells, els quals tingueren una actuació especialment intensa entre el 1762 i el 1769. I accions antipiràtiques que produïren gran quantitat d'informes sobre els apresaments d'embarcacions.¹⁷ Si els oficials que els redactaven eren balears no ens ha d'estranyar que confonguessen la veu *Albir*, nom d'una muntanya i punta voramar orientada a llevant, amb el topònim eivissenc *Arabí*, nom d'una punta costanera situada també al llevant de l'illa entre Santa Eulàlia i Tagomago. Noms que, a més del seu paregut fonètic, es troben situats en un posició paral·lela als mapes de navegació.

Cal que tinguem en compte que la tendència de substituir un nom estrany per un de conegut és un fenomen usual en els canvis toponímics. Pensem que molts forasters al benidormer parc de l'Aigüera li diuen el “Parque de la Higuera”,¹⁸ o que topònims com el medieval *Oriba* — nom d'una tribu berber segons Coromines — ha esdevingut “Oliva” — fruit de l'olivera —, paraula que té un significat transparent per als valencians.

¹³ CAVANILLES (1795, II, p. 240). Cavanilles tan sols fa servir el nom correcte “Albir” al llarg de la descripció de la nostra comarca.

¹⁴ MAYANS I SISCAR (1771, p. 45-46). Assenyalen que la posició geogràfica que hi dona Mayans no és encertada. Entre Calp i Altea està el Morro Toix.

¹⁵ Veg. LÓPEZ DE VARGAS MACHUCA (1787).

¹⁶ JUNYENT I COMAS (1991, p. 58-63).

¹⁷ Tanta fou la resonància d'aquestes accions que a la Marina i a tot el país ha quedat l'expressió popular “Córrer més que Barceló per la mar”.

¹⁸ I fins i tot hi ha mapes on posa “Parque de la Higuera”!

I no sols està el fet que *Albir* devia ser un nom inhabitual per als mariners balears, sinó que la fonètica sintàctica ajudaria a la confusió dels topònims perquè la demarcació de la posició de les naus es devia fer amb l'expressió "a l'Albir" > "alalbir", que segons la pronunciació balear és "alalbí". Enunciació que, a través d'un procés de dissimilació de líquides —canvi del fonema /l/ per /r/— reforçaria una confusió d'*Albir* i *Arabí*,¹⁹ amb la qual cosa mariners com l'esmentat Francisco Cisneros van identificar el topònim valencià amb l'eivissenc que era el més usual d'aquells mariners balears.

Per tant, les conclusions a què arribem són que:

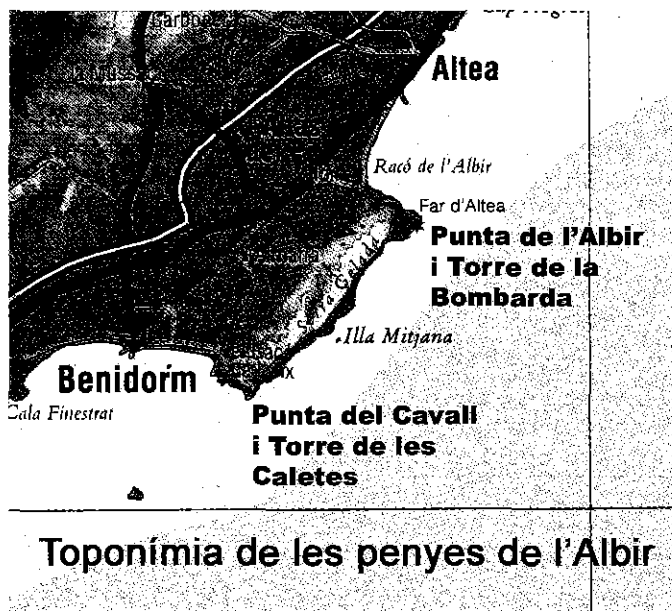
- La denominació històrica de la frontera litoral de la Serra de l'Albir és **penyes de l'Albir**.

- Que la forma **Arabí** és fruit de la identificació que fan els mariners balears de la punta eivissenca que porta aquest nom amb el topònim valencià **Albir**.

- Que el topònim **Arabí** s'ha transmés a través dels mapes militars castellans però que no ha tingut una existència real en la parla viva.

- Que no s'ha de deixar perdre el nom mil·lenari **Albir**, referit a la muntanya que va des de l'Alfàs a Benidorm, i especialment, a la seua frontera marítima.

- Que aquest episodi de la nostra història i de la nostra llengua, no fa més que confirmar els lligams lingüístics, històrics i humans entre la comarca de la Marina i les illes Balears, particularment amb la veïna illa d'Eivissa.

¹⁹ Jordi COLOMINA (1991) explica aquest procés.

Bibliografia

ALMIÑANA, Pasqual (2001). *Els topònims de Benidorm*. Benidorm: Ajuntament de Benidorm.

AADD (1988). *Carta Pobla de Benidorm (1325)*. Benidorm: Universitat d'Alacant i Ajuntament de Benidorm.

CAVANILLES, Antoni Josep (1795). *Observaciones sobre la historia natural, geografia, agricultura, poblacion y frutos del Reyno de Valencia (1795)*, II vols. València: edició facsímil d'editorial Albatros, 1995.

COLOMINA, Jordi (1991). "Toponímia costanera valenciana de 1673", *Actes del catorzè col·loqui de la Societat d'Onomàstica*. Alacant: Generalitat Valenciana, 1991, p. 587-613.

COROMINES, Joan (1994). *Onomasticon Cataloniae*, vol. II. Barcelona: Curial Edicions Catalanes.

DÍAZ, Andrés (1993). *Los orígenes de la piratería islámica en Valencia*. Barcelona: CSIC.

FERRER, Maria Teresa (1990). *Organització i defensa d'un territori fronterer. La governació d'Oriola en el segle XIV*. Barcelona: CSIC.

HINOJOSA, José (2004). *La piratería y el corso en el litoral alicantino à finales de la Edad Media*. Alacant: Instituto Alicantino de Cultura.

JUNYENT, Rosa (1991). *El port de Palamós*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

LLORCA, Francesc Xavier (1998). *El llenguatge mariner de la Marina*. Tesi doctoral dirigida per Jordi Colomina i Castanyer. Alacant: Universitat d'Alacant. Departament de Filologia Catalana.

LLORCA, Francesc Xavier (2000). *El llenguatge mariner de la Marina*. Alacant: publicacions de la Universitat d'Alacant.

LÓPEZ DE VARGAS, Tomàs (1787). *Relaciones geográficas, topográficas e históricas del Reino de Valencia*. Reproducció facsímil. València: Generalitat Valenciana, 1998.

MARÍ, Joaquim (1991). *Les Ordinacions de la costa marítima del Regne de València (1673)*. Barcelona: IIFV – Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

MARTÍNEZ, Francesc (1912). *Còses de la meua terra (La Marina)*. Primera tanda. Reedició facsímil. Altea: Ediciones Aitana, 1987.

MAYANS, Juan Antonio (1771). *Ilici, hoi la villa de Elche, ilustrada con varios discursos*. Reedició facsímil. València: Librerías París-Valencia, 2003.

ORTS, Pere Maria (1991). "Toponímia antiga a la Marina Baixa (aclaraments)". Benidorm: *Llibre oficial de la Comissió de Festes*.

ROSSELLÓ, Vicenç Maria (1982). "Toponímia litoral valenciana: pesqueres, caladors i senyes", *Societat d'Onomàstica, Butlletí Interior*, núm. 10, p. 1-9. Reproduït en *Toponímia, geografia i cartografia*, Universitat de València, 2004, p. 169-178.

RUBIERA, Maria Jesús; DE EPALZA, Mikel (1985). *Els noms àrabs de Benidorm i la seua comarca*. Benidorm: Ajuntament de Benidorm – Universitat d'Alacant.

TOFIÑO DE SAN MIGUEL, Vicente (1847). *Derrotero de las costas de España en el Mediterráneo y su correspondiente de África; escrito en los años 1783 y 1784*. Madrid: Dirección de Hidrografía, 3a ed.

VILÀS, Pere (1996). *Jaume Planells Ferrer "Sit". Història d'un corsari*. Palma: Editorial Mediterrània-Eivissa.